

Zoektocht naar de oorsprong van het dialect van Putten

E. Steinmeier

Het succes van de uitgave van een Puttens woordenboek heeft bij sommigen de vraag opgewekt waar onze taal eigenlijk vandaan komt. De hierna volgende regels mogen u helpen de weg te vinden naar de bron van onze taal.

Er is altijd al een onderscheid geweest tussen het Algemeen Beschaafd Nederlands (ABN) en een gewestelijk of plaatselijk dialect. Velen die bij het ABN de nadruk legden op het element 'beschaafd' neigden ertoe om een dialect eerder te beschouwen als een spraakgebrek dan als een spraak.

Ten onrechte, want ook in een dialect kan men al zijn gedachten en gevoelens heel goed aan een ander overbrengen en daarom spreken wij tegenwoordig liever van een streektaal of een minderheidstaal. Zo heeft de Raad van Europa in 1992 het 'Europees Handvest voor streek- en minderheidstalen' opgesteld, omdat de bescherming van deze historische talen een bijdrage levert tot de instandhouding en ontwikkeling van de culturele rijkdom en tradities van de Europese landen.

Het Handvest geeft aan hoe de studie van deze talen kan worden gestimuleerd en hoe het gebruik ervan kan worden bevorderd, ook in het openbare leven zoals bijvoorbeeld in het onderwijs, de media, de cultuur en het sociale verkeer. In 1996 heeft Nederland dit Handvest geratificeerd, waarbij het twee minderheidstalen heeft aangemeld: het Fries en het Nedersaksisch. Later heeft ons land daar ook nog het Limburgs aan toegevoegd.

Het Germaanse taalgebied

Alle talen die in onze omgeving worden gesproken behoren tot het Germaanse taalgebied, dat wordt onderscheiden in drie hoofdafdelingen:

- Noord-Germaans - Scandinavië en IJsland,
- Oost-Germaans - Gotisch (uitgestorven),
- West-Germaans - onderverdeeld in Hoog- en Neder-Germaans:
- Hoog-Germaans - oorspronkelijk de taal van midden- en hoog/
zuid-

Duitsland, nu standaardtaal voor geheel
Duitsland en Oostenrijk,
Neder-Germaans - de taal van: noord/laag Duitsland, daar
Platt-Duuts genoemd,
Engeland (Angelsaksisch),
Friesland,
Nederland en Vlaanderen

De tegenwoordige Neder-Germaanse talen zijn nauw aan elkaar verwant en kennen ieder weer verschillende dialecten.

Voor Nederland zijn dat - buiten Friesland - het Nederfrankisch, omvat-
tende het Hollands/Utrechtse dialect en alle dialecten ten zuiden van de
Rijn tot de Vlaams-Waalse taalgrens in België, en het Nedersaksisch in het
noordoosten van ons land.

Het Nederfrankisch

Het Nederfrankisch is van deze beide de oudste taal, hier gebracht door
enkele West-Germaanse stammen die aan de Midden- en Beneden-Rijn
woonden. Zij werden samengevat onder de benaming Franken, die zich
vanuit het tegenwoordige Duitsland hier hadden gevestigd omstreeks 250
n.Chr., nadat zij hadden vastgesteld dat het Romeinse Rijk niet meer in
staat bleek de ver van Rome gelegen noordgrenzen afdoende te beveili-
gen. Later drongen zij van hieruit stapsgewijs op naar het zuiden tot zij in
507 ook vrijwel het gehele tegenwoordige Frankrijk overheersten. Daarbij
verloren zij in onze noordelijke streken terrein aan de hier binnenvallende
Saksen.

De Frankische koningen drongen een eeuw later weer naar het noorden
terug en met het verslaan van de Friezen door Karel Martel in 734 en de
onderwerping van de Saksen door zijn kleinzoon Karel de Grote in
779/780 kwamen onze streken opnieuw onder Frankische heerschappij.

Vandaar dat de Nederfrankische taal een zeer belangrijke bijdrage heeft
geleverd tot de vorming van het Hollands-Utrechtse dialect, dat zich uit-
eindelijk tot ons tegenwoordige ABN heeft ontwikkeld.

Dat dit Hollands-Frankische dialect na de middeleeuwen een overwicht
verkreëg over de andere in ons land gesproken dialecten, heeft verschil-
lende redenen. Deze zijn voornamelijk van de volgende aard:

Politiek : in de Republiek der 7 Verenigde Nederlanden had het gewest ' Holland met de grootste bevolking en de vestiging van de Staten-Generaal in 's-Gravenhage een belangrijke stem.

Economisch : ons land was een zeevarende handelsnatie en de belangrijkste havens lagen in het westen, evenals de grootste steden. Voor het handelsverkeer is een gemeenschappelijke taal van groot belang.

Literair en Cultureel :

de letterkunde uit de Hollandse gewesten, met bijvoorbeeld Jacob Cats en Pieter C. Hooft, en ook de oudste Nederlandse universiteit te Leiden.

Godsdienstig :de Statenvertaling van de Bijbel (1637) heeft in zeer belangrijke mate bijgedragen tot de aanvaarding van het Hollandse dialect als de Nederlandse standaardtaal.

Daarnaast heeft het Hollandse dialect na de Reformatie nog een belangrijke Frankische invloed ondergaan door de komst van grote aantallen Protestantse vluchtelingen uit Vlaanderen, Wallonië en Frankrijk. Het merendeel van deze vluchtelingen heeft zich gevestigd in de Hollandse steden, zoals bijvoorbeeld in Leiden waar onder anderen veel lakenhandelaars uit het zuiden heen trokken omdat zij daar reeds handelsrelaties mee onderhielden.

Het Nedersaksisch

Omstreeks het jaar 450 werden de in onze omgeving wonende Franken vanuit Noord-west-Duitsland onder druk gezet door een andere West-Germaanse stam, de Saksen, afkomstig uit het tegenwoordige Deens-Duitse grensgebied, die toen in onze richting opdrongen, het gebied tussen de Elbe en de IJssel bezetten en de Franken naar Midden-Nederland verdrongen. Ook stak in die tijd een groot deel van de Saksen samen met de Angelen en Jutten over naar Zuidwest-Engeland, waar zij een Angelsaksisch rijk stichtten.

In onze omgeving drongen zij over de IJssel de Veluwe binnen, waar de Franken heftig tegenstand boden tot zij zich uiteindelijk terugtrokken op de zuidelijke Rijnsoever. Als gevolg daarvan omvat het Nedersaksische taalgebied in ons land de oostelijke provincies ten noorden van Arnhem, in het westen begrensd door de Friese taalgrens en de Randmeerkust tot

Muiderberg, terwijl vandaar de zuidgrens ongeveer wordt gevormd door de lijn Hilversum - Amersfoort – Barneveld - Ede - Oosterbeek – Arnhem. Het aangrenzende Duitse deel van het Nedersaksische taalgebied omvat de Nederduitse laagvlakte tot de Poolse grens.

Het toenmalige Nedersaksisch was vrijwel uitsluitend een spreektaal, want vrijwel alle bewaard gebleven teksten uit de periode tot 1200 zijn in het Latijn geschreven, toen nog steeds de taal van de heersende klasse en de kerk (clerus), vandaar dat iemand die op kantoor schrijfwerk deed 'klerk' werd genoemd.

Omdat het overgrote deel van de bevolking geen Latijn sprak werd de taal die men in het dagelijkse leven sprak 'Duutsc' genoemd, uitgesproken als 'Duutsk'. Het woord Duutsc betekent letterlijk 'de taal van het volk', gevormd uit het Gotische woord 'thiuda/diuda' = volk. Dit Duutsc werd destijds gesproken langs de gehele Noordzeekust van Denemarken tot Duinkerken en ook aan de overkant van zuid tot in midden Engeland. Daarom noemt iedere Engelsman onze taal nog steeds 'Dutch'.

Na 1200 is het woord Duutsc in het Middelnederlands en het Middelduits vervormd tot het woord 'Diets', dat tot vandaag nog altijd in het Vlaams gebruikt wordt voor de volkstaal. In het moderne Hoogduits is het oude woord Duutsc/Diutsc tot Deutsch vervormd, dat wij weer vertaald hebben tot 'Duits'. Het is te betreuren dat in de tweede 'regel van ons volkslied dat oorspronkelijke Nederlandse woord Duuts/Diets tenonrechte gespeld is dal 'Duitsch', welk woord in onze tegenwoordige taal een geheel andere betekenis heeft.

Figuur 1, De tegenwoordige verspreiding van de Nedersaksische taalgroep

Ook is het woord diet = volk in de oorspronkelijke betekenis nog steeds bewaard gebleven in vele oude voornamen, zoals Dietrich/ Diederik/Dirk, Dietmar/Detmer, Diethard/Dietert, enzovoort.

Van een aantal van de Nederlandse Nedersaksische dialecten zijn reeds eerder woordenboeken verschenen, die wij hier onbesproken laten. Wij beperken ons daarom tot een overzicht van de verschillende Gelderse dialecten, zie de hierna volgende kaart.

Figuur 2. Kaart van Gelderse dialecten.

Gelderse dialecten

Uit het voorgaande blijkt dat in de tegenwoordige provincie Gelderland twee belangrijke taalgroepen aan elkaar grenzen. Dit heeft ertoe geleid dat er in Gelderland een aantal dialecten uit deze beide taalgroepen gesproken wordt.

Aan de Gelderse kant van de IJssel van Hattem tot Zutphen is dat het Sallands, zoals ook aan de overzijde in Overijssel. Salland is het 'land van de Isala', het Latijnse woord voor de rivier de IJssel. Ook in het noordelijke

deel van de Achterhoek wordt datzelfde dialect gesproken. Het oostelijke deel van de Achterhoek kent een eigen dialect.

Het Veluwse dialect wordt gesproken op de noordwest- en de midden-Veluwe en in het gebied van de Oude IJssel tot voorbij Doetinchem. Dat dialect strekt zich ook verder westwaarts uit langs de kust van de vroegere Zuiderzee van Nijkerk via Spakenburg en Huizen tot voorbij Naarden. De Sallandse, Achterhoekse en Veluwse dialecten behoren nog tot het Nedersaksische taalgebied, maar de overige delen van Gelderland spreken uitsluitend Nederfrankische dialecten.

Vooraf de Betuwe is een lappendeken van Nederfrankische dialecten. Daar wordt westelijk van Geldermalsen het Utrechtse dialect gesproken, evenals in de aangrenzende Gelderse Vallei van Barneveld tot Ede. In de midden-Betuwe spreekt men inderdaad het Betuwse dialect, maar dat doet men ook op de tegenover liggende noordelijke oever van de Rijn van Rhenen tot aan Oosterbeek.

Het zuidelijke deel van de Betuwe tussen Waal en Maas behoort tot het Brabantse taalgebied. Tenslotte spreekt men in de oostelijke Betuwe rond Arnhem en Nijmegen het Kleverlandse dialect.

Het gebied waar het Veluwse en Oude IJsselstreekse dialect wordt gesproken vraagt vanzelfsprekend onze bijzondere aandacht. De taalkundigen beschouwen dit deel van Gelderland als een overgangsgebied tussen de Nedersaksische en Nederfrankische dialecten, hoewel het wel duidelijk tot de Nedersaksische taalgroep wordt gerekend. Maar vanwege de ligging tegen de taalgrens is meer dan elders in het Veluwse dialect sprake van enige invloed van het aangrenzende Frankische taalgebied.

Overigens is er binnen het Veluws ook geen eenvormigheid van dialect in het gehele gebied. Per regio of soms zelfs per plaats bestaan er duidelijke verschillen, maar daartegenover zijn er genoeg punten van overeenkomst om toch van een gezamenlijke dialectgroep te kunnen spreken. Bij de bestudering van de dialecten gaat de taalwetenschap niet alleen uit van het gebruik van verschillende woorden voor bepaalde voorwerpen of hoedanigheden. Een belangrijk deel van het onderzoek richt zich ook op de uitspraak van bepaalde klanken. Het valt bijvoorbeeld in het noorden al

spoedig op dat iemand uit het zuiden afkomstig moet zijn als hij meteen zachte 'g' spreekt.

Soortgelijk is het geval met de verschillen tussen west en oost. In het westen wordt in de spreektaal de slot-'n' weggelaten, in plaats van 'wij lopen' zegt men daar 'we lope', terwijl in het oosten gezegd wordt 'we loop'n'. Als ander voorbeeld kan dienen de uitspraak van bijvoorbeeld de 'ui' van huis. In het westen spreekt men dat inderdaad uit als 'huis'. Verder naar het oosten wordt dat 'huus' en tegen de Duitse grens wordt het 'hoes'. De studie van deze verschillen in uitspraak leidt tot het vrij nauwkeurig kunnen trekken van grenslijnen die zulke verschillen aangeven. Als in een bepaald gebied onderlinge verschillen in woorden of uitspraak gering zijn dan spreekt men van een gezamenlijk dialect, wat echter zeker niet betekent dat er binnen dat gebied een volledig identiek dialect gesproken wordt.

Na dit algemene overzicht van de herkomst van onze taal en de vele onderverdelingen die er zijn - speciaal in onze omgeving - is het vanzelfsprekend onze bedoeling nader in te gaan op ons eigen Puttense dialect.

Het Puttens dialect

Omdat het Veluwe dialect tegen de Frankische dialectgrens aanligt, is er onmiskenbaar sprake van enige Frankische invloed op het Veluws dat langs deze grens wordt gesproken. En aangezien Putten dicht bij deze grens ligt dan bijvoorbeeld Oldebroek of Epe, is het verklaarbaar dat de Frankische invloed in onze omgeving wat groter kan zijn dan verder noordelijk of oostelijk. Naast het feit dat wij dicht zo dicht tegen de Saksisch/Frankische taalgrens leven, bestaat er in onze directe omgeving ook een zekere cultuurgrens. Deze grens begint bij Nulde en loopt dwars over de Veluwe via het Uddelermeer naar Dieren en vandaar over de IJssel verder het Oosten. Deze grens scheidt o.a. twee verschillende typen boerderijen, ten noorden van deze lijn met de heerd naast het midden van de boerderij en de schoorsteen halverwege de zijkant van het dak, maar ten zuiden van deze lijn met de heerd in het midden van het huis en de schoorsteen in de nok van het dak. Is dit mogelijk nog het restant van een oude scheiding tussen Saksisch en Frankisch, uit de tijd dat de ringburcht bij het Uddelmeer een belangrijk steunpunt was in de uiterste verdedigingslinie van de Saksen tegen de Franken? En heeft dat misschien dan

ook te maken met het verschil in ons Puttens tussen sjaap (tegen de grens met Ermelo) en schaop (tegen Nijkerk)???

Hoe de taalgeleerden in de loop der tijden het Puttens dialect hebben onderzocht en beschreven vindt U uitvoerig toegelicht door Dr. J ,B. Berns in de door hem geschreven taalkundige inleiding in ons Puttens woordenboek 'Putters Praoten'. Dit woordenboek werd in november 2003 gepresenteerd en inmiddels ligt de derde druk in de winkel.

+++